

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26533>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-19 and may be subject to change.

De Romeinse grafsteen van Dodewaard en de fantastische toorn van Buddingh

J. E. Bogaers

In de zuidmuur van de toren van de hervormde kerk te Dodewaard (zie afb. 1) is een betonnen afgietsel te zien van een kalkstenen grafmonument uit de Romeinse tijd. Het origineel — dat uit de literatuur bekend is sinds 1687 — is omstreeks 1100, toen de zware romaanse toren van tufsteen gebouwd werd, daarin ingemetseld, ter plaatse van de huidige kopie. In 1683 werd dit monument overgebracht naar het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (zie afb. 2).

Boven de vierregelige Latijnse inscriptie bevindt zich een reliëf, dat een dodenmaal voorstelt. De overledene, een man, ligt op een rustbank; daarvoor staan een veelhoekige fles en een tafeltje met spijzen; aan het voeteneinde is een slaaf zichtbaar. Daarboven is in het midden ter symbolisering van de dood een sirene afgebeeld, die geflankeerd wordt door twee leeuwen als zinnebeelden van de waakzaamheid en ter afwering van onheil.

De tekst van het opschrift luidt: M(arcus) TRAIANIV[S] / GVMATTIVS GAI/SIONIS F(ilius) VET(eranus) ALAE / AFROR(um) T(estamento of -itulum) P(oni) I(ussit) = Marcus Traianus Gumattius, Gaisio's zoon, oudgediende van de Ruiterafdeling van Afrikanen, heeft (bij testament) (deze grafsteen) laten plaatsen.

De overledene was van inheemse, Germaanse of Keltische afkomst; daarop wijzen zijn bijnaam Gumattius en de naam van zijn vader Gaisio. Hij is in onze streken in dienst getreden van een ala, een afdeling cavalerie van de Romeinse hulptroepen, die een nominale sterkte had van 500 man en oorspronkelijk geformeerd was in de provincie Africa Proconsularis

(ongeveer het huidige Tunesië). Nadat Marcus Traianus Gumattius 25 jaar of iets langer in dienst was geweest, werd hij eervol ontslagen en kreeg hij het Romeinse burgerrecht, en wel onder keizer Marcus Ulpius Traianus (98—117 na Chr.); dit valt af te leiden uit zijn voor naam Marcus en zijn familienaam Traianus. De grafsteen dateert zeer waarschijnlijk uit de jaren omstreeks 100 na Chr.

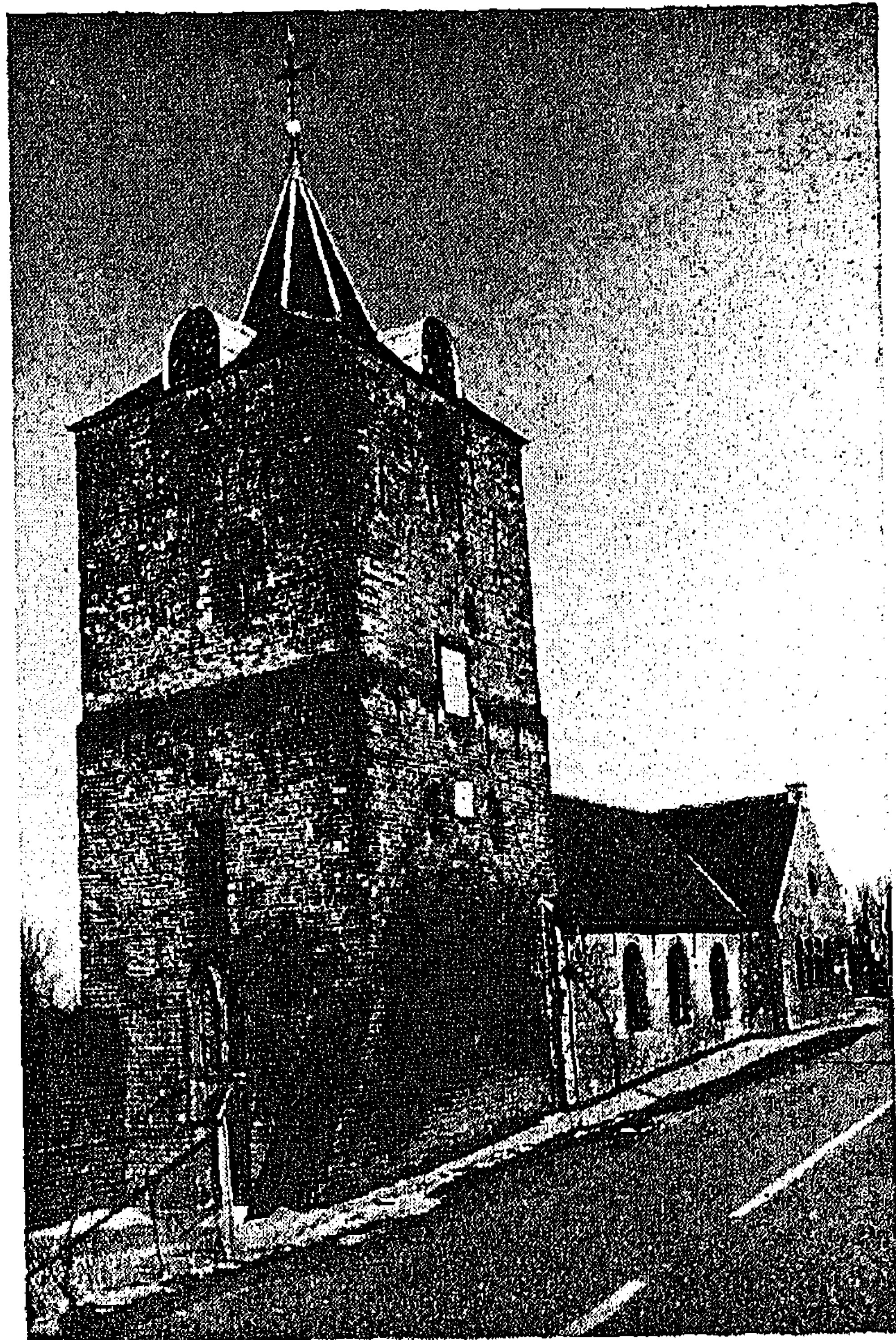
In het bovenstaande is in het kort de huidige stand van zaken beschreven aangaande het monument van Dodewaard.

In de „Geldersche Volks-Almanak voor het schrikkel-jaar 1836”, jg. 2, publiceerde de redacteur ds. O. G. Heldring (1804—1876) een ongetwijfeld door hemzelf geschreven, maar niet ondertekend artikel over „De Romeinsche Grafsteen te Dodewaard” (p. 22—27). De vertaling van het opschrift is daarin: „Marcus Trajanus Jugumattius, zoon van Gaisio, oud-krijgs-overste der Afrikaansche ruiterbende, heeft, zelfs bij uitersten wil, gelast, dit gedenkteeken op te rigten.” Het is duidelijk dat deze vertaling en Helderings verklaring van het reliëf op enige, min of meer belangrijke punten afwijken van de opvatting die thans algemeen over het monument gehuldigd wordt.

In „De Navorscher, een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer tusschen allen, die iets weten, iets te vragen hebben, of iets kunnen oplossen”, jg. 2, 1852, 57—58, verscheen een zeer curieuze bijdrage: „Eenige wenken voor vrienden van oudheden, uit vroegere ervaringen bijeenverzameld door O. G. Heldring.” Nadat de schrijver, die op 17 mei 1804 geboren was te Zevenaar, in 1827

predikant was geworden in Hemmen, had hij in 1848 het Asyl Steenbeek in Zetten gesticht. Voor „oudheidkundige opsporingen”, waaraan hij tal van publikaties heeft gewijd, had hij toen geen tijd meer. „Den *Navorscher* worden dus de regels, die ik volgde, gelegateerd, opdat deze het opkomende geslacht mededeelen wat mij den weg weg zoo gemakkelijk maakte.” Sprekend over vliedbergen of terpen („De grootste vond ik nabij Waardenburg in den Tielerwaard, de kleinste in Horssen, in Maas en Waal”) merkt hij op: „Het zacht oplopende van zulke Vliedbergen, maakt het voor het ongeoefende oog moeilijk om ze terstond te onderscheiden. In het laatste geval, als eene hoogte door menschenhand was opgericht, rustte ik niet, tot dat ik eene gissing over de geschiedenis of legende konde opmaken.” Daarna heeft hij het over stukken grond die woerd heten. „In sommige Provinciën heeten deze Woerden, *Wierden*, in andere streken *Waarden*. Als uit de giskunde, waarmede de Heer *Buddingh* in dit gebied de wetenschap vooruitgesneld is, de laatste haren vasten gang hernemende, zich als meesteres zal doen hooren, verwachten wij door deze ontdekking nog zeer veel, dat ons op de belangrijkste wijze vele oudheidkundige opmerkingen zal mededelen, en vooral den loop der oude wegen zal kenbaar maken.”

D. Buddingh (op 18 december 1800 te Driel geboren; „Lid van onderscheiden Oudheid-, Geschied- en Letterkundige Genootschappen; Leeraar en Bibliothecaris aan de Koninklijke Akademie te Delft”) voelde zich diep gekrenkt door deze uitspraak van Heldring. Over het woord „giskunde”, dat wel min of meer sarcastisch bedoeld moet zijn, is Buddingh kennelijk woedend geworden, getuige zijn in 1861 te Tiel verschenen „Wandelingen door de Betuwe, ter opsporing van Germaansch-Bataafsche en Romeinsche Oudheden”, dat vooral lijkt te zijn geschreven om Heldring het een en ander betaald te zetten en te laten zien dat hij, Buddingh,

1. *Hervormde kerk te Dodewaard. In de zuidmuur van de toren is een kopie van een Romeinse grafsteen ingemetseld; daaronder een zonnwijzer. Foto H. van de Sluis, Nijmegen.*

het beter wist. Anderzijds heeft Heldring een deugdelijke reden gehad om Buddingh van „giskunde” te beschuldigen; in onze dagen zouden we wellicht beter kunnen spreken van fantasterij.

Het „geschil” heeft zeer waarschijnlijk zijn oorsprong gevonden in Buddinghs in 1844 te Leiden verschenen „Verhandeling over het Westland, ter opheldering der Loo-en, woerden en hoven, benevens de natuurdienst der Friesen en Batavieren”, waarin de schrijver o.a. te keer gaat tegen Heldring in verband met de verklaring van de aardrijkskundige loo-namen. Deze hebben ofwel betrekking op (open plekken in) een bos, ofwel op een water. Nederland was toentertijd verdeeld in twee elkaar heftig bestrijdende partijen. Heldring c.s. behoorde tot „de boschmannen”; Buddingh was een aanhanger en vurige verdediger van de „waterverklaring”.

2. Romeinse grafsteen uit Dodewaard. Foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

In zijn, zoals gezegd, in woede tegen Heldring geschreven „Wandelingen” heeft

Buddingh ook een hoofdstuk gewijd aan het „monument te Dodewert”. De vertaling van de inscriptie dient volgens hem te luiden: „Ter eere van (keizer) Marcus Trajanus heeft de Ambtman Jochem Gijs-

zoon, oud-krijgsoverste in de Afrikaansche ruiterbende, gelast dezen toren te stichten." Daarmee heeft Buddingh in ons land ongetwijfeld de tweede prijs verdiend met het maltraiteren van een Latijns opschrift. Hij wordt overigens nog verre overtroffen door Willem van Berchen, die omstreeks 1465 in een Gelderse kroniek de grafsteen van een Romeinse legioensoldaat uit circa 100 na Chr. heeft verheven tot monument ter herinnering aan de bouw van een tempel op het Valkhof te Nijmegen door niemand minder dan Iulius Caesar (100—44 v. Chr.).

De bedijking van de Betuwe langs de Waal zou volgens Buddingh een onderneming zijn geweest van Traianus en in de eerste jaren van diens regering voltooid zijn door Jochem Gijszoon. Ter gedachtenis daaraan zouden de Romeinen op de dijk te Dodewaard de toren (van de latere kerk) hebben gebouwd, evenals andere Betuwse (kerk)torens. „Toevlugtstorens bij ijsgang en overstroming, tot wegwijzers des daags en vuurtorens des nachts voor de Romeinsche legioenen of cohorten". Met betrekking tot de Dodewaardse grafsteen blijken er geen grenzen te zijn aan Buddinghs fantasie. De twee leeuwen op het bovenstuk van het monument zouden een zinspeling zijn op de beide rivieren die de Betuwe omsluiten. De ene, links, grijnzend en met opengesperde muil, is de Rijn; de andere, geheel en al (door Jochems dijk) beteugeld, is de Waal. Daartussenin verheft zich „*Bathua*, of de *Betuwsche Maagd*, (. . .) als een schoone gevlerkte genius, die uit de wateren, uit het *bad*, oprijst en daarom te regt *Bath-au*, later bij verzachting *Betuwe* geheeten". Met een „Vaarwel, lezer, en geniet Gods besten zegen in al uwe huiselijke en openbare betrekkingen" besloot Buddingh in april 1861 te Delft zijn ook nog voor hedendaagse lezers schokkende boek.

Intussen had de schrijver, in september of oktober 1860, een „vereerende uitnoodiging" ontvangen van *De Commissie*

der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels der vaderlandsche kunst en beschaving uit vroegere tijden. Deze was o.a. getekend door de voorzitter dr. C. Leemans (1809—1893), geboren in Zaltbommel en sinds 1839 directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, en beoogde medewerking te vragen ter bereiking van het doel waarvoor de commissie was ingesteld. Op 10 juli 1861 zond Buddingh een schrijven aan deze commissie, dat vergezeld ging van een exemplaar van zijn zo juist verschenen *Wandelingen door de Betuwe*. Hij wilde daarmee de aandacht vestigen op „het monument te Dodewert". „Niets zal den ondergeteekende aangener zijn, dan te mogen vernemen, dat de Commissie in hare loffelijke poging wèl slage, en dat hij, zoo al niet veel, toch iets belangrijks daartoe heeft mogen bijdragen." Gaarne zal hij vernemen of „de geëerde Commissie zich met zijne hier aangeboden verklaring kan vereenigen, en welk gebruik zij van deze bijdrage denkt te maken?" Namens de commissie schrijft Leemans op 12 oktober 1861 aan Buddingh een antwoord, waarin hij bericht dat „het exemplaar van uw werkje getiteld: *Wandelingen door de Betuwe*, met uw begeleidend schrijven (. . .) met dank voor uwe welwillende bedoeling ontvangen is. Met betrekking tot den inhoud, en meer bepaald tot uwe opvatting van het *Monument te Dodewert*, waaromtrent gij het gevoelen der Commissie wenschtet te kennen, moet deze zich *als zoodanig* van alle uitspraak onthouden, met het oog op art. 10 van het huishoudelijke reglement (. . .), dat bepaalt, dat: „de Akademie zich niet verklaart over de waarde van eenig, haar ter beoordeling toegezonden boekwerk, tenzij daartoe door de Regering uitgenoodigd."

Reeds twee maanden tevoren, op 10 augustus 1861, was echter in een aflevering van het tijdschrift „*De Nederlandsche Spectator*" onder de titel „*Een belangrijke bij*

drage tot de geschiedenis van den nederlandschen Waterstaat” een vernietigende bespreking verschenen van Buddinghs Wandelingen, die geschreven was door niemand minder dan C. Leemans. Het einde daarvan luidt: „Voor de oppervlakkige lezers, voor hen die schijngeleerdheid en opsnijderij niet genoeg van wezenlijke wetenschap weten te onderscheiden, is het noodig dat een onomwonden oordeel over het geschrijf van den heer Buddingh worde uitgesproken. Ik gevoelde mij geroepen om dit op het gebied mijner studie te doen, naar aanleiding van de zinnelooze verklaring, door hem van het Dodewertsche gedenkteekeu voorgesteld, en de dwaaze gevolgtrekkingen daaruit opgemaakt. Zij, die zich meer bepaald met vergelijkende taalstudie onledig houden, mogen van hunne zijde aantonen, in hoeverre de heer Buddingh regt heeft daarbij een woord mede te spreken. Ik zou daarvan durven voorspellen, dat hem ook hier voor goed het zwijgen moet worden opgelegd, en meen hem in gemoede, waar hij nog verder als schrijver mogt willen optreden, het „*Schoenmaker, houd u bij uwe leest,*” te moeten toeroepen.”

Nadat Buddingh pas in het begin van het jaar 1862 kennis had genomen van Leemans' recensie, geschreven voor „het geeerde publiek van den *Spectator*, waartoe ik niet de eer heb te behooren,” is hij ten tweede male in woede uitgebarsten. Dit heeft geleid tot de in 1865 eveneens te Tiel verschenen „Onderzoekingen in de Betuwe, vervolg op de Wandelingen, tot opsporing van Germaansch-Bataafsche, en Romeinsche oudheden, door D. Buddingh, (. . .) Oud-Leeraar en Bibliothecaris der opgeheven Koninkl. Akademie te Delft. 1863 en 1864.”

„Voor mij ik besloot te onderzoeken, of ik zoo geheel mis had gezien; misschien zou ik bij hervatte wandeling ontdekken, waar hem de *schoen wrong*. Welaan dan, de beide motto's waren gekozen; ik behoefde lichaamsbeweging (. . .). Ik had geleerd

onderscheid te maken tusschen Leemans in Commissie en Leemans als Spectator; nam mijn wandelstok weder op en begaf mij zonder verder omzien (. . .) op nieuw op de wandeling.”

Dat „zonder verder omzien” blijkt bij lezing van de „Onderzoekingen” wel wat sterk uitgedrukt. Het boek is een aaneenschakeling van aanvallen op Leemans, zogenaamd om te „ontdekken, waar dien gemoedelijken man de *schoen wrong*, dien ik op nieuw op de leest had te slaan”. Een en ander heeft in wetenschappelijk opzicht weinig steekhoudends opgeleverd; alleen Buddinghs proza maakt nog steeds indruk.

In 1863 was Leemans er in geslaagd, de Romeinse grafsteen uit de Dodewaardse toren te laten verwijderen en deze op een betere plaats onder te brengen. In de toren werd toen een hardstenen plaat met een opschrift aangebracht, volgens hetwelk het grafteken „als een geschenk van den raad der gemeente Dodewaard uit dezen toren [was] overgebracht naar het Rijks Museum van Oudheden te Leiden.” Buddingh werd hierover vanzelfsprekend extra woedend en voegde aan zijn „Onderzoekingen” een krachtig stuk toe over „vandalisme en antiquiteits-kunsten”, gericht tegen de man die „aan het eerwaardig monument, dat hem had moeten heilig zijn, den grijsaard, die hem eerbied had moeten inboezemen, de tong uitbrak.”

„Een maagdenroof als deze is onbekend in de Geschiedenis (. . .). Hoofdzaak dus om „den beroemden grafsteen (?)” voor „wind en weder” (?!) te bewaren. Had het hier mogen heeten: om „*de schoone Bathaue*, voor den invloed van wind en weder te beschermen,” dan zouden wij gezegd hebben: hoe liefelijk! hoe zorgzaam! voor die teedere maagd! (. . .). Wij kunnen ons de vreugde voorstellen, die den man moet bezielde hebben, welke deze betuwsche *maagden-roof* pleegde, toen hij met zijn zwaren buit in eene kist huiswaarts keerde (. . .). „Conservator” = „Destructor”; hier zou ik ten slotte,

met het oog op den schoenmaker van Leemans in den Spectator met een wederkerig spreekwoord mogen sluiten: *past u die schoen, trek hem dan aan?* doch het zij genoeg, dat men thans wete: *waar de schoen hem wringt!*”

Na zijn „Onderzoekingen” heeft Buddingh over het Dodewaardse „gedenkteeken” alleen nog maar geschreven in een artikel, „L’île des Bataves”, dat in 1873 verscheen in de *Messenger des sciences historiques de Belgique*. Op 16 april 1874 overleed hij te Utrecht.

Daarna publiceerde C. Leemans in de *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Deel VIII, Amsterdam 1875*, een uitvoerige studie over „Het Romeinsche grafteeken van Dodewaard”. Zijn lezing van de inscriptie en zijn verklaring van de grafsteen vormen de basis van onze hedendaagse opvattingen over dit monument (zie boven). Op het einde wijdt Leemans „niet zonder eenige aarzeling”, maar „volledigheidshalve” drie bladzijden aan de wijze waarop Buddingh het Dodewaardse gedenkteeken heeft verklaard. „Het naïef en schier onbegrijpelijk zelfvertrouwen, waarmede die schrijver zijne zonderlinge meeningen en onderstellingen uitspreekt en met allerlei verwijzingen op de zonderlingste woordafleidingen en beweerde overleveringen tracht aan te bevelen, konden zijne vertoogen bij niet deskundigen alligt ingang doen vinden; al is het dat men slechts zeer weinige schreden op het gebied der Romeinsche opschriftkunde gezet, of slechts eene zeer oppervlakkige kennis van de Latijnsche taal behoeft verkregen te hebben, om zich te overtuigen, dat de schrijver in beide opzichten als een volslagen vreemdeling moet beschouwd worden.

(. . .) In korte woorden wil ik hier de slotsom mededeelen van Buddinghs onderzoekingen met betrekking tot het Dodewaardsche gedenkteeken, en zijne verklaring van de voorstellingen en het opschrift. Die mededeeling op zich zelve is voldoende; tegenwerpingen, bestrijdingen of opmerkingen zijn onnoodig.” Zo is het. Ongelovigen en zij die de giskunde van Buddingh desondanks willen bestuderen, kunnen kiezen tussen de „korte woorden” van Leemans en de uitvoerige „Wandelingen” en „Onderzoekingen” van Buddingh, maar zij zijn in ieder geval gewaarschuwd.

De kopie van het Romeinse grafmonument in de toren van Dodewaard, die thans sinds 1956 of 1957 de plaats inneemt van het origineel en van de steen met Nederlandse inscriptie uit 1863, is mede een boeiende herinnering aan een praktisch vergeten, vreemd maar niet onbelangrijk hoofdstuk uit de 19de-eeuwse geschiedenis van de archeologie van Romeins Nederland.

Verdere litteratuur

- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek I vv., Leiden 1911 vv.
A. W. Byvanck, *Excerpta Romana II*, 's-Gravenhage 1935, 170 v., nr. 281.
G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania inferior*, Düsseldorf 1968, 10—13 en 173 v., nr. 23.
R. P. F. de Beaufort en Herma M. van den Berg, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, III, 1, De Betuwe*, 's-Gravenhage 1968, 214—219.
Kunstreisboek voor Nederland, 7de dr., Amsterdam/Antwerpen 1977, 209.
E. C. van Kraaikamp, *Buddingh contra Heldring, Tabula Batavorum 2*, nr. 2, juni 1984, 23—25.

6522 BZ NIJMEGEN
Berg en Dalseweg 150.